

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд імені Антона Макаренка

НЕПЕРЕРВНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Науково-методичний журнал
Засновано у 2001 р.

ВИПУСК 1-2 (54–55).
Серія: Педагогічні науки

У НОМЕРІ:

- Теорія і методологія неперервної освіти
- Практика неперервної професійної освіти
- Неперервна професійна освіта: зарубіжний досвід
- Якість вищої освіти та експертний супровід її забезпечення: досвід ЄС
- Неперервна професійна освіта працівників соціальної сфери

Київ

ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС»

2018

Key words: certification of preschool teachers in the UK; diploma; qualification requirements; professional competence; professional profiles in Great Britain.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2018

Прийнято до друку 26.04.2018

УДК 378:37:37.013.42

Людмила Петрухан-Щербакова,

ORCID iD 0000-0001-6456-6108

викладач кафедри теорії та історії педагогіки,

Педагогічний інститут,

Київський університет імені Бориса Грінченка,

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053 Київ,

Україна, lpetrukhan@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ «ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ» В СПАДЩИНІ МЕРІ ЕЛЕН РІЧМОНД

У статті проводиться аналіз існуючих підходів до розуміння поняття «ефективність соціальної роботи»; досліджено зв'язок між поняттями «ефект», «ефективність», «результативність»; відображено певне узагальнення існуючої класифікації критеріїв оцінки ефективності соціальної роботи і реалізації соціальної політики, що в свою чергу дозволило дослідити теорію і практику соціальної роботи в спадщині Мері Елен Річмонд і виявити певні індикатори ефективності. У процесі дослідження було виділено дві групи показників ефективності в теорії і практиці соціальної роботи в спадщині М. Е. Річмонд. Перша група – особистісні характеристики клієнта та соціального працівника; друга група – зовнішні показники.

Ключові слова: ефективність соціальної роботи; критерії оцінки; показники; Мері Елен Річмонд; соціальна робота.

Вступ. Наразі соціальна робота є пріоритетом державотворення сучасної соціальної політики, так і процесів життєдіяльності й професійної реалізації кожної особистості. Таким чином актуалізується її вплив у при соціальному захисті та соціальній підтримці різних соціальних груп. За такої умови важливим є підвищення ефективності соціальної роботи як системи. Це можливо за умови розуміння показників / критеріїв, які вимірюють ефективність. У статті «Поняття «ефективності» в соціальній роботі у спадщині Мері Елен Річмонд (Частина I)» було теоретично обґрунтовано поняття «ефективності» (Петрухан-Щербакова, 2017, с. 20–23) в роботах різних авторів. Зазначимо, що проблемою розуміння ефективності соціальної роботи в різний період займалися О. Безпалько, І. Зверева, Л. Топчій, Є. Холос-

това, Г. Червякова; серед зарубіжних експертів найбільш відомі прізвища К. Вуд, Дж. Фішер та інші. Нами було досліджено поняття ефективності в соціальній роботі та сформовано порівняльну таблицю. У підсумку аналізу наукової літератури було сформовано показники ефективності соціальної роботи, які у свою чергу об'єднали у дві групи:

- особистісні характеристики клієнта і працівника (або внутрішні показники), до яких віднесли: а) мотивація та інтерес; б) особистісні якості; в) наявність певних компетенцій.
- зовнішні показники: а) рівень законодавчої забезпеченості; б) мережа суб'єктів реалізації соціальної роботи; в) врахування вимог при оцінці ефективності роботи з різними групами клієнтів; г) рівень співпраці державних і недержавних структур.

У розрізі дослідження спадщини Мері Елен Річмонд наведемо прізвища найбільш відомих науковців, серед яких: Elizabeth N. Agnew, Mary Van Kleeck, Малком Пейн, Graham Romeyn Taylor, Sandra Szymoniak. Розгляд вітчизняними науковцями цього проблемного поля носив більш описовий характер. Відповідно наша стаття поглиблює отримані раніше знання та розширює весь спектр показників / критеріїв. Відповідно до цього **метою статті** є виокремлення показників ефективності в соціальній роботі у спадщині Мері Елен Річмонд.

Залежність ефективності соціальної роботи від груп показників різного типу. У процесі дослідження авторських робіт Мері Елен Річмонд прослідковується одна із головних думок, яка полягає у тому, що ефективність роботи у сфері милосердя і вирішення проблем певних родин (бідних) залежить від реалізації та поєднання індивідуального і соціального обслуговування клієнтів. Було виявлено залежність успішності роботи соціального працівника (якого у роботах називають «дружній візитер») (Richmond, 1899, р. 13–288) від вказаних вище груп показників: внутрішніх – особистісних характеристик клієнта і працівника та зовнішніх показників – ті, в основі яких знаходиться державна політика та діяльність організацій благодійної сфери.

Перша група показників виявлених нами у спадщині М. Е. Річмонд – **особистісні характеристики клієнта та соціального працівника.**

1. **Мотивація та інтерес** є важливими в роботі соціального працівника, його мотивація до діяльності має бути заснована на бажанні змінити ситуацію нужденної родини; а от мотивація самого клієнта має полягати у бажанні змін та послідовній дисципліні при виконанні необхідних дій.

2. **Особистісні якості.** У роботах Мері Е. Річмонд виділені характеристики клієнта, від яких залежить ефективність соціальної роботи: погані особисті звички клієнта (наприклад: лінь, пияцтво, неохайність) (Richmond, 1899, р. 8); слідування дисципліні при виконанні тих чи інших завдань для зміни складної життєвої ситуації; фізичні особливості; звички і навички особистої гігієни (Richmond, 1922, р. 35); працелюбство і т.п.; соціального працівника – такт, терпіння, дружнє ставлення до членів родини, фаховість (через прочитання літератури та застосування інструментарію).

Роль у встановленні дружніх стосунків мав власний життєвий досвід і умови зростання візитера; рівень заглиблення у деталі родинного стану бідних; вміння абстрагуватись від власних інтересів та упереджень (Richmond, 1899, р. 29–32); емпатійність і милосердя; рішучість та інші.

3. **Наявність певних компетенцій.** Клієнт: рівень отриманої освіти клієнтом; в роботі із безробітними соціальний працівник має враховувати кваліфікацію клієнта та його здібності, а також здатність до виконання того чи іншого виду роботи; рівень поінформованості клієнта про можливість роботи тощо; знання мови й інше.

Успіх соціального працівника в роботі із клієнтом можливо виміряти зміною рівня самостійності клієнта за період сумісної співпраці.

Соціальний працівник. Детальне дослідження теми професійної підготовки працівника благодійної сфери у спадщині М. Е. Річмонд частково висвітлено такими вітчизняними авторами як О. Безпалько, Т. Веретенко, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Т. Лях, В. Тименко, Е. Холостова та закордонними авторами Mary Van Kleeck, М. Кузнєцова, Vesna Leskošek, Leslie Leighninger, Е. Лозовська, Е. Новак, М. Ромм і Т. Ромм, М. Пейн, Graham Romeyn Taylor, Д. Смыслов, Silvia Staub-Bernasconi, Muriel W. Phamprey, а також більш детально досліджено у роботах Elizabeth N. Agnew «From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession» (2004, р. 11–205) і в статті Л. Ю. Петрухан-Щербакової «Соціальний працівник ХХІ сторіччя: досвід підготовки фахівців соціальної сфери в спадщині Мері Елен Річмонд та сучасні тенденції» (2017, с. 170–175). Тому вважаємо за доцільно коротко перелічити найбільш важливі: знання закону і специфіки законодавства відповідно до штату США; вміння аналізувати ситуацію та прогнозувати наслідки реалізованих дій (наприклад: розуміти, що переселення родини нужденних в квартиру з гіршими за попередні умови для економії бюджету на житлі може призвести до погіршення життя всієї родини (Richmond, 1899, р. 97–98); готовність до повтору певної дії чи передачі знань при навчанні клієнта (наприклад: пояснювати причину необхідності провітрювання приміщення); мати знання і навички із основ медицини (Leslie Leighninger, 1980, р. 158–168), (Mary Van Kleeck and Graham Romeyn Taylor, 1922); вміти планувати і контролювати процес

виконання запланованого; систематична і регулярна робота (відвідування); інші.

Друга група – зовнішні показники.

1. Рівень законодавчої забезпеченості. У своїй роботі «Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers» Мері Е. Річмонд зазначала, що відсутність або дефективність законів на рівні із особистими якостями клієнта впливають на життєву ситуацію останнього.

2. Мережа суб'єктів реалізації соціальної роботи. Вагомою умовою є врахування видів, рівнів допомоги і найближчого оточення. Спочатку з'ясовуємо, що можуть зробити для клієнта члени його родини, що можуть зробити для клієнта друзі. Тільки після цього, коли пропрацьовано всі варіанти можна розглядати: що можуть зробити для клієнта сусіди і громада, що можуть зробити для клієнта структури і особи що займаються благодійністю. Цікавим є факт, що на думку М. Е. Річмонд для родини, що потребує допомоги кращим є отримання допомоги з одного джерела, а не кількох, бо це стимулює клієнта до швидшого виходу із ситуації, що склалась.

3. Врахування вимог при оцінці ефективності роботи з різними групами клієнтів. Ґрунтовним зауваженням М. Е. Річмонд, щодо ефективності в благодійній сфері є й сприйняття клієнта як цілісну особистість що має кілька ролей і статусів. За таких умов кожен фахівець або структура, які допомагають у вирішенні складної життєвої складної ситуації будуть доповнювати дії один одного. Так, наприклад, в своїй роботі «Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers» (1899) дослідниця розглядає безробітного як працівника із певною кваліфікацією, сусіда, громадянина, батька та голови родини і тим самим формує цілісний образ особистості (р. 40–56) і відповідно до цього помилки в реалізації підтримки безробітного є мінімальними.

А також вихідних позицій, в яких знаходився клієнт. Наприклад вдова із трьома дітьми яка не мала якісних навичок ведення господарства вчиться і з часом стає гарною господинею (Richmond, 1913, р. 6–70).

4. Рівень співпраці державних і недержавних структур. У роботах М. Е. Річмонд прослідковується еволюція співпраці державних і недержавних органів (до яких відносились благодійні організації, комітети, фонди, церк-

ва тощо) в сфері милосердя, так в кінці XIX ст. була відсутній будь який спільний список клієнтів яким надавалась допомога приватними місіонерами, благодійними фондами або державою, то в 20-х рр. XX ст. вже велась комунікація і співпраця.

До вказаної класифікації груп в результаті дослідження першоджерел нами було додано ще кілька важливих факторів зовнішніх показників.

5. Форма допомоги також впливає на рівень зниження кількості клієнтів, що є бідними. Надання безкоштовного обіду не вирішує проблему в цілому, краще допомогти знайти роботу, і в цьому випадку останнє є прикладом змін статусу клієнта із формуванням майбутньої перспективи зміни ситуації в цілому (Richmond, 1899, р. 150; Richmond, 1922, р. 30–55). Зміна форми допомоги має змінюватись відповідно до індивідуальних обставин та потреб клієнта.

6. Додатковим фактором зазначимо контроль за виконанням запланованого.

7. Окремо при аналізі спадщини М. Е. Річмонд було з'ясовано, що серед зовнішніх показників які впливали на ефективність соціальної роботи винесено кліматичні особливості регіону, індустріальні умови держави, політичні зміни, соціальні реформи, які були в Сполучених Штатах Америки в 1865–1928 рр.

Результатами дослідження спадщини Мері Елен Річмонд є виокремлення груп критеріїв / показників ефективності соціальної роботи, які, безсумнівно, можуть бути використані у сучасній соціально-педагогічній теорії та практиці.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що у статті відображено аналіз спадщини Мері Елен Річмонд і акцентовано увагу на показниках ефективності соціальної роботи. У процесі дослідження було виявлено дві групи внутрішні та зовнішні умови (фактори). До першої групи віднесли показники, що можуть бути притаманні фахівцям благодійної сфери та їх клієнтам: мотивація та інтерес в період роботи; особистісні якості; наявність певних компетенцій. У процесі опрацювання наукової літератури до зовнішніх показників було віднесено: рівень законодавчої забезпеченості мережа суб'єктів реалізації соціальної роботи; врахування вимог при оцінці ефективності роботи з різними групами клієнтів; рівень співпраці державних і недержавних структур; форма наданої допомоги; контроль за вико-

нанням запланованого; кліматичні особливості регіону; індустріальні умови держави; політичні зміни; соціальні реформи. У сучасній науковій літературі ефективність соціальної роботи і соціальної політики вимірюється за першими 4-ма зовнішніми показниками, а наступні зрідка беруть до уваги.

Таким чином, стаття «Теоретичні підходи до поняття «Ефективність соціальної роботи» у спадщині Мері Елен Річмонд» та спадщина Мері Елен Річмонд в цілому можуть виступити додатковим підґрунтям для збільшення ефективності соціальної роботи, що реалізується в

Україні. Що може стимулювати перегляд сучасного розуміння показників соціальної роботи. Безперечно, додатково ця стаття стане в нагоді практикам (волонтерам, соціальним працівникам, психологам) соціальної сфери, які працюють із ВПО, учасниками АТО та їх родинами й іншими категоріями клієнтів.

Подальші дослідження спадщини Мері Елен Річмонд будуть спрямовані в сферу специфіки соціальної роботи із різними категоріями клієнтів, виокремлення найбільш суттєвих та специфічних сегментів практичної діяльності дослідниці.

Література

- Петрухан-Щербакова Л. Ю. Поняття «ефективності» в соціальній роботі у спадщині Мері Елен Річмонд (Частина I). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Соціальна робота*. 2017. № 1 (1). С. 20–23.
- Петрухан Л. Ю. Соціальний працівник XXI сторіччя: досвід підготовки фахівців соціальної сфери в спадщині Мері Елен Річмонд та сучасні тенденції. *Наукові дослідження: перспективи інноваційного розвитку суспільства і технологій*: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 20–21 січня 2017 р. Київ: ГО «Інститут інноваційної освіти», 2017. С. 170–175.
- Agnew E. N. *From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession*. Champaign: University of Illinois Press, 2003. 288 p.
- Kleeck M. van, Taylor G. R. The Professional Organization of Social Work. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1922. Vol. 101. P. 158–168. URL: https://www.jstor.org/stable/1014603?seq=1#page_scan_tab_contents (дата звернення: 30.11.2017).
- Leighninger L. The Generalist-Specialist Debate in Social Work. *Social Service Review*, 1980. Vol. 54. No. 1. P. 1–12. URL: <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/643800> (дата звернення: 29.11.2017).
- Richmond M. E. *A study of nine hundred and eighty five widows. Known to certain charity organization societies in 1910*. New York: Russell Sage foundation, 1913. 83 p.
- Richmond M. E. *Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers*. New York: The MacMillan Company, 1903. 219 p.
- Richmond M. E. *Social Diagnosis*. New York: Russell Sage Foundation, 1917. 487 p.
- Richmond, M. E. *What is social case work? An introductory description*. New York: Russell Sage Foundation, 1922. 268 p.

References

- Petrukhan-Shcherbakova, L. (2017). Ponyattya «efektyvnosti» v sotsial'niy roboti u spadshchyni Meri Elen Richmond (Chastyna I) [Understanding «efficiency» in social work in work of Mary Ellen Richmond (Part I)]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Sotsial'na robota*, 1(1), 20–23 (ukr).
- Petrukhan, L. (2017). Sotsial'nyy pratsivnyk XXI storichchya: dosvid pidhotovky fakhivtsiv sotsial'noyi sfery v spadshchyni Meri Elen Richmond ta suchasni tendentsiyi [Social Worker of the XXI Century: experience in training specialists in social Mary Ellen Richmond heritage and modern trends]. *Naukovi doslidzhennya: perspektyvy innovatsiynoho rozvytku suspil'stva i tekhnolohiy*: Proceedings of the International Conference. Kyiv, Ukraine: NGO «Institute of Innovation Education», 170–175 (ukr).
- Agnew, E. N. (2004). *From Charity to Social Work: Mary E. Richmond and the Creation of an American Profession*. Champaign, USA: University of Illinois Press (eng).

- Kleeck, M. van, Taylor, G. R. (1922). The Professional Organization of Social Work. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 101, 158–168. Retrieved from https://www.jstor.org/stable/1014603?seq=1#page_scan_tab_contents (eng).
- Leighninger, L. (1980). The Generalist-Specialist Debate in Social Work. *Social Service Review*, vol. 54, no. 1, 1–12. Retrieved from <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/643800> (eng).
- Richmond, M. E. (1913). *A study of nine hundred and eighty five widows. Known to certain charity organization societies in 1910*. New York, USA: Russell Sage Foundation (eng).
- Richmond, M. E. (1903). *Friendly Visiting among the Poor. A Handbook for Charity Workers*. New York, USA: The MacMillan Company (eng).
- Richmond, M. E. (1917). *Social Diagnosis*. New York, USA: Russell Sage Foundation (eng).
- Richmond, M. E. (1922). *What is social case work? An introductory description*. New York, USA: Russell Sage Foundation (eng).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПОНЯТИЮ «ЭФФЕКТИВНОСТЬ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ» В НАСЛЕДИИ МЭРИ ЭЛЛЕН РИЧМОНД

Петрухан-Щербакова Людмила,
преподаватель кафедры теории и истории педагогики, Педагогический институт,
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
ул. Бульварно-Кудрявская, 18/2, 04053 Киев, Украина, lpetrukhan@gmail.com

В статье проводится анализ существующих подходов к пониманию понятия «эффективность социальной работы», исследована связь между понятиями «эффект», «эффективность», «результативность»; отражено определенное обобщение существующей классификации критериев оценки эффективности социальной работы и реализации социальной политики, что в свою очередь позволило исследовать теорию и практику социальной работы в работах Мэри Эллен Ричмонд и соответственно определить перечень индикаторов эффективности. В процессе исследования были выделены две группы показателей эффективности в теории и практике социальной работы в наследии М. Э. Ричмонд. Первая группа объединяет те показатели, которые являются личностными характеристиками клиента и социального работника; вторая группа включает внешние показатели (системы благотворительности и социальной работы в целом).

Ключевые слова: критерии оценки; Мэри Эллен Ричмонд; социальная работа; эффективность социальной работы.

THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT «EFFECTIVENESS OF SOCIAL WORK» IN HERITAGE OF MARY ELEN RICHMOND

Petrukhan-Shcherbakova Liudmyla, Lecturer of the Theory and History
of Pedagogy Department, Pedagogical Institute,
Borys Grinchenko Kyiv University,
18/2 Bulvarno-Kudryavskaya Str., 04053 Kiev, Ukraine, lpetrukhan@gmail.com

This article analyzes the existing approaches to understanding the concept of «effectiveness of social work»; examines the relationship between the concepts of «effect», «effectiveness», «efficiency»; showing some generalizations existing classification criteria for evaluating the effectiveness of social work and social policy implementation, which in turn allowed the study of the theory and practice of social work in the work of Mary Ellen Richmond and accordingly determine the list of performance indicators. In the study two groups of indicators of effectiveness have been allocated. The first group of indicators is personal characteristics of the client and social worker: motivation and interest during work; personal qualities; the presence or absence of certain competencies. The second group is external indicators: level of legislative security; a network of subjects for the implementation of social work; the level of cooperation between state and non-governmental organizations; taking into account requirements in assessing the effectiveness of working with different groups of clients; form of assistance provided to clients; control

over the implementation of the action plan of the social worker together with the client; climatic features of the region; the industrial conditions of the region; political changes; social reforms. Every social worker or volunteer in the social sphere will be able to work more qualitatively when understanding the performance of their work. Therefore, this article may be recommended to them before reading.

Key words: evaluation criteria; Mary Ellen Richmond; social work; social work effectiveness.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2017

Прийнято до друку 26.04.2018

УДК 378 (44)

Алла Дурдас

ORCID iD 0000-0001-6456-6108

аспірант кафедри теорії та історії педагогіки,
Педагогічний інститут,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенко 13-б, 04212 Київ, Україна,
a.durdas@kubg.edu.ua

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглядається складна й багатоступенева система вищої освіти Франції. Окремлено основні типи вищих навчальних закладів Франції та умови вступу до них. Проаналізовано університетське навчання, що складається з декількох циклів, та умови вступу до закладів вищої освіти Франції. Окремлено особливості та переваги французької університетської освіти. Розкрито форми організації освітнього процесу в університетах Франції. Здійснено порівняльний аналіз систем вищої освіти Франції та України.

Ключові слова: вища освіта; вища школа; навчальний цикл; оцінювання якості; університет; університетська освіта.

Вступ. В українській спільноті не припиняється обговорення питань функціонування системи університетської освіти, її переваг, недоліків, проблем та різних стратегій її розвитку. В даному контексті корисним для України буде, зокрема, досвід освітньої системи Франції в силу своєї ефективності, що доведена багаторічною історією та традиціями.

Досягнення освіти Франції привертають увагу багатьох вітчизняних учених. Окремі аспекти організації освітнього процесу у французьких середніх і вищих навчальних закладах висвітлено в дисертаціях О. Алексеевої, О. Бажановської, О. Бочарової, М. Звереві, О. Матвієнко, В. Полтавець, Л. Шаповалової. Проблема професійної підготовки фахівців у Франції присвячено наукові розвідки О. Авксентьевої (лінгвістична підготовка іноземних

фахівців) і Г. Лешук (підготовка фахівців соціальної сфери). Теоретичні засади розвитку й саморозвитку особистості в освітній системі цієї країни розглянуто в дисертаційній роботі Л. Зязюн. Становлення й розвиток університетської освіти Франції в XIX–XX ст. досліджував А. Максименко. Деякі аспекти розвитку французької системи професійної підготовки майбутніх учителів висвітлені в дисертаціях О. Голотюк, В. Лащихіної, О. Романенко. Особливості системи освіти Франції були висвітлені у працях таких українських науковців, як О. Бочарова, О. Голотюк, І. Жуковський, М. Зверева, Л. Зязюн, Л. Камінська, Н. Лавриченко, В. Лащихіна, А. Максименко, О. Матвієнко, О. Овчарук, О. Пермякова, Л. Пуховська, О. Романенко, А. Сбруєва, О. Сухомлинська, Т. Харченко.

ДО ВІДОМА ЧИТАЧІВ

Благодійний фонд імені Антона Макаренка підтримує науково-освітні програми та проекти, сприяє розвитку теорії і практики освіти.

Юридичні та банківські реквізити благодійного фонду імені Антона Макаренка:

р/р 26009000022860

МФО 300023

Код ЗКПО 25917047

У ПАТ «Укрсоцбанк»

Призначення платежу: благодійний внесок для підтримки статутної діяльності Благодійного фонду імені Антона Макаренка.

З повагою до Ваших благодійних намірів,

Голова благодійного фонду імені Антона Макаренка

С. О. Сисоева

---

*Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції.
За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей
відповідають автори.*